

Formedelst allerstørste Fattigdom

1660 - 1699

Om bønder og fattigfolk i Jersie og Solrød

Af Bent Hartvig Petersen

På basis af en meget udførlig skatteliste for en kopskat [personskat] i 1699 beskrives i denne artikel tilstandene i landsbyerne Jersie og Solrød, og vi lærer alle folk og de sociale tilstande i de to byer lidt nærmere at kende.

Jens Jensen Kaalund var sognepræst i de 2 sogne fra 1697 til sin død i 1721, og det er hans beskrivelse af befolkningen, der danner grundlag for artiklen.

En landsby ejet af Københavns Magistrat

Ejerforholdene er hurtigt beskrevet for Solrøds vedkommende, idet hele landsbyen hørte under Bistrup Gods, som igen var ejet af byen København, som havde fået godset overdraget af Frederik III i 1661 som tak for, at borgerne tappert havde udholdt de rædselsfulde forhold under svenskernes belejring af byen i 1659.

Vi læser i "Kronens Skøder" [Rigsarkivet] flg.:

12. Nov. 1661: *Kiöbenhavns By, Magistrat og Menighed faae som Gave Bistrup eller Roskildegårds Ladegaard med underliggende Bøndergods:*

* i Solröd By og Sogn 16 Gaarde, hvoraf een tillige svarer af 1 Otting Jord, 8 Gadehuuse, en Afgivt der aarligen svares af hele Byen.....

Det vil sige at alle, både bønder på gårdene og alle husmand og husbeboere var fæstere under Bistrup og svarede deres normale landgildeydelse til dette gods som betaling for fæsteforholdet.

Jersie landsbys ejere

I Jersie var det ikke så enkelt, idet der var mange ejere af gårde og huse. Københavns Magistrat ejede en del af ejendommene, et par gårde var krongods, der var ændret til ryttergods, Københavns universitets bogtrykker blev aflønnet af 4 gårde, og et par københavnske borgmestre var ligeledes ejere. Endvidere var et par af byens gårde tillagt Roskilde domkirke, en enkelt var til lønning af en universitetsprofessor og de sidste tilhørte private ejere.

Bønderne skulle altså svare deres landgilde til en meget stor kreds af ejere, og fordelene ved denne fjerne ejerkreds var, at bønderne slap for at yde hoveri. Hvordan skulle man kunne yde hoveri for en bogtrykker i København ?

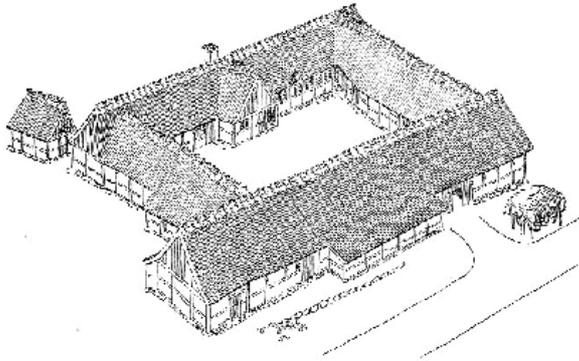
I årtierne efter Enevældens indførelse tegner der sig et meget broget billede af, hvem der ejede fæstegårde og huse i Jersie landsby, og de skiftende ejerforhold fremgår af skattelister og matrikler.

Hvordan boede så folk i landsbyerne i sidste del af 1600-tallet. Gårdene ved vi lidt om:

Den firelængede gård ser ud til at være begyndt at dukke op i landsbyerne i denne periode, selv om mange mener, at den først kom i 1700-årene.

I dette prospekt fra Gammel Lejre fra 1643 viser Ole Worm, at alle byens gårde var firelængede.

Udgravninger viser at Pebringegården på Frilandsmuseet har været 4-længet siden midten af 1600-tallet.

Gården som den ser ud i dag er en lidt senere udgave efter nogle forbedringer, der fandt sted i midten af 1700-tallet.

Indsiddere i Solrød og Jersie måtte tage til takke med små kolde hummere i gårde som denne.

I begge byer ser vi, at mange fæsterne skiftes ud i årene efter svenskernes hærgen og indførelsen af Enevælden i 1660. Kronen skulle bruge penge og solgte løs af kronens gods overalt i landet til jordhungrende adelsmænd - og bønderne fulgte så bare med og fik nye ejere. Kom en bonde i skyld for sin landgilde til godset eller i restance med de kongelige skatter, så blev han simpelt hen smidt ud af fæstegården og måtte fægte sig frem som husmand eller indsidder.

Skatterne stiger

Som nævnt manglede den unge Enevælde penge og kom til at mangle indtægter på grund af alt det frasolgte krongods.

Som altid greb man så til nye skatter og med matriklerne i 1662 og 1664 fastsatte man, at bønderne nu blev sat i skat til staten på baggrund af deres hartkorn og skatterne kom væltende i de næste 40 år: kornskatter, kopskatter, ildstedsskatter, kvægskatter, prinsesseudstyrsskatter, tjenestefolksskatter, hesteskatte mmm. og de arme bønder måtte bare betale, så langt pengene rakte.

Men i skattelisterne ser vi også, at de fattigste husmænd og inderster slet ikke nævnes, da de ikke betaler skat - der var vel ikke noget at hente ! Derfor var det normalt kun de bønder der skal betale skatterne, der opførtes i listerne.

Kopskatten i 1699

Kopskatten, der udskrives sidst på året 1699 er en personskat [Kop er afledt af det tyske Kopf dvs. hoved]. Skatten var 1 Rigsdaler pr. hoved for over 15-årige, dog 4 Rigsdaler for præsten og hans kone.

Skattelisten for denne skat her i den dygtige Frederik IV's første regeringsår adskiller sig markant fra de øvrige lister, idet sognepræsten pastor Kaalund helt usædvanligt oplister samtlige husstande og tilstanden i disse i begge pastoratets landsbyer. Vi får her et helt unikt kendskab til og navnene på de 2 landsbyers befolkning og deres sociale status.

Vi prøver så at forestille os, at den samvittigsfulde og socialt bevidste kirkens mand pastor Kaalund en vinterdag ifører sig sin store overfrakke, hatten og de lange støvler, og at han med skrivetøjet i frakkelommerne går rundt i pløret fra hus til hus i sine landsbyer for at skrive folk op i skattelisten. Han besøger alle, de velaglagte bønder, de fattige husmænd og de helt elendige indsiddere. Vi ved ikke, om han måtte holde sig for næsen, når han besøgte en gammel vanfør kone i en indsidderstue, men vi ser i skattelisten, at han seriøst beskriver folks tilstand med den klare hensigt, at de fattigste og ynkeligste skulle fritages for skatten.

Kaalund starter sin rundgang i gårdene, og vi kigger pastoren over skulderen og ser, hvad han skriver i protokollen:

færdige til at lade Magistraten; København. En Pige, Anna.
 Niels Lauritsen og hans Kone. Baanden Jørgen. En Pige, Jørgen.
 En Pige, Laurits.
 En Pige, Kirsten.
 En Pige, Kirsten.
 En Pige, Kirsten.
 En Pige, Kirsten.

Her ser vi hvad der kom ud af besøget i en af de bedre gårde i Jersie. Niels Lauritsen og hans Kone. Gaarden tilhører Velædle Magistraten i Köbenhafn. En Karl Jørgen. En Søn Laurits. En Pige Kirsten. Ingen øvrige bemærkninger.

Beklageligvis får vi ikke navn på konen, og de mindreårige børn - der ikke skulle beskattes - er ikke med i listen.

Det ser ganske hæderligt ud for de 18 gårde i Jersie og ligeledes for de 17 gårde i Solrød. Voksne børn eller tjenestefolk på gården og ingen bemærkninger om manglende muligheder for betaling af skatten.

Vi kommer senere tilbage til de fattigfolk, der sad som indsiddere på nogle af gårdene.

I Jersie ser vi det usædvanlige, at præsteenken Johanne Salig Herr Kays [Kay Michelsen Karstens] sidder på en gård som selvejer. Hun ejer endvidere et hus ved kirken, som huser et par fattige.

Men i Jersie fremgår det, at det åbenbart har været svært for fæsterne at klare udgifterne på de 2 ryttergårde, idet den ene er øde og kun befolket af fattige inderster. På den anden bor et ægtepar, der ikke har tjenestefolk, "saasom de ere fattige og unge folk". Har det været for dyrt at betale til Rytteriets underhold og bedre at betale normalt landgilde til gårdens ejer ?

Det næste sociale lag, som pastor Kaalund beskriver er "Gade Huus=Mænd som enten bruger Handwerk eller haver Hester":

Disse husmænd ser ud til at klare sig. De har håndværk som smede eller huggere, og Kaalund bemærker specielt om de har heste, hvilket åbenbart er et tegn på tålelige forhold.

Men et husmandsted kombineret med et håndværk hjalp ikke altid. I Solrød møder vi et ungt smedepar, som rammes af konjunkturerne:

"Laurits Smed og Hans Kone, unge stakkels folk som nylig ere bosatte og haver ingen Næring formedelst der er Mange der wandre omkring af hans Profession"

Så nærmer pastoren sig de virkelige småfolk - "Gade=Husmænd som hverken haver Hester eller Kiör":

Ole Bryde og hans Kone.
 Hemming og hans Kone, maa for Svagheds Skyld gaae rund og tikker sin Føde...
 Ole Bryde og hans Kone.
 Eskild og hans Kone.
 Rasmus Pedersen og hans Kone.
 Jens Samuelson og hans Kone.

Solrød finder vi således nogle fattigfolk:

- * Hemming og hans Kone, maa for Svagheds Skyld gaae rund og tikker sin Føde...
- * Ole Bryde og hans Kone
- * Eskild og Hans Kone
- * Rasmus Pedersen og Hans Kone
- * Jens Samuelson og Hans Kone

Igen mangler vi navnet på konerne !

Vi finder så i listerne rigtig mange stakler, gamle, fattige og "skrøbelige" folk i begge landsbyer og tager et par eksempler på den elendighed, der herskede:

Inderster på en gård i Jersie:

- * Jens Olsen og hans Kone af samme Gaard som formeldelst allerstørste Fattigdom og som med Kone og Barn tikker
- * Endnu Ole Albretsen og Hans Kone som haver beboed samme Gaard, men nu ere skrøbelige, gamle og fattige...

For et gårdmandspar i Jersie ser det heller ikke for godt ud:

- * Hans Nielsen og Hans Kone. Hun gaer gandske i Barndom, saa hand fattige Mand haver en stor Byrde af hende.."

I et husmandssted i Jersie finder vi en en kone med en besyndelig skæbne, boende hos de fattige stakler Anders Jensen og Kone:

- * ... Derhos ere en Inderste Zitse, som hafde en Soldat, der blev commanderet til England....

Og i et lidet kirkehus i Jersie bor hos Anne Alberts:

- * ... hosboende en Inderste af Naade , Kirsten som ikke kan kiende Godtfolk for Svagheds Skyld ..

Præsteenken Johanne SI: Herr Kays ejer også en lille hus i Jersie, hvor der bor et par stakler - blandt andre:

- * Udi samme Huus er en fattig gammel Kone af Nåde, Zitse, som er svag og nødes at tikke, dersom vi ikke for Guds Skyld gav hende Føde...

Det ses her, at pastor Kaalund af egen lomme tog sig af de allerværste sociale tilfælde.

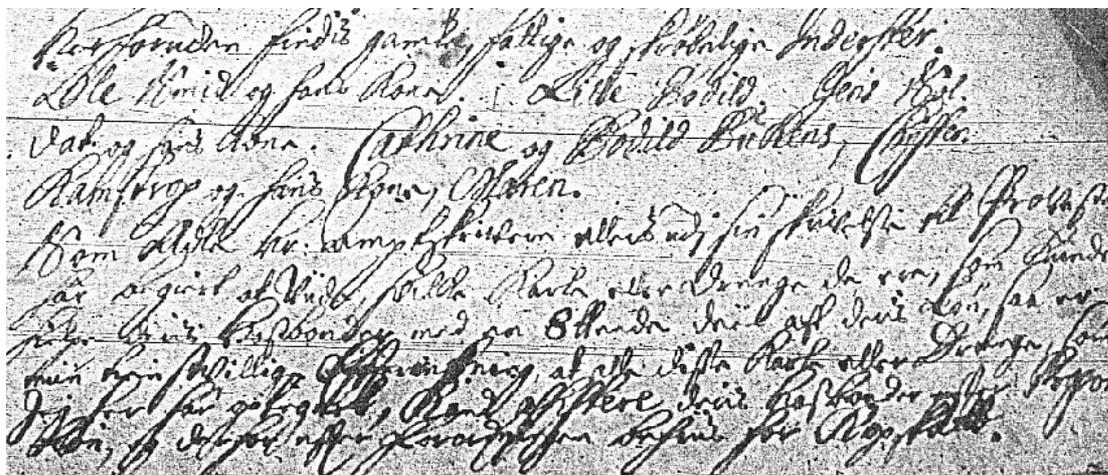
Det var ikke alene alderdom og fattigdom, der gjorde folk til stakler. I Solrød finder vi hos bonden Jep Troelsen:

- * ..Anna Pige er et ynkeværdigt Stakkel formedelst et stærkt Flod i hendes Hals...

Og hos husmanden Christen Jacobsen og hans kone i Solrød:

- * ..Den Inderste Birgte som er gandske Wanfør og skrøbelig..

Kaalund slutter sin lange liste i Solrød landsby med følgende fattigfolk, der sidder som inderster:

Desforuden findes gamle, fattige og skrøbelige Inderster:

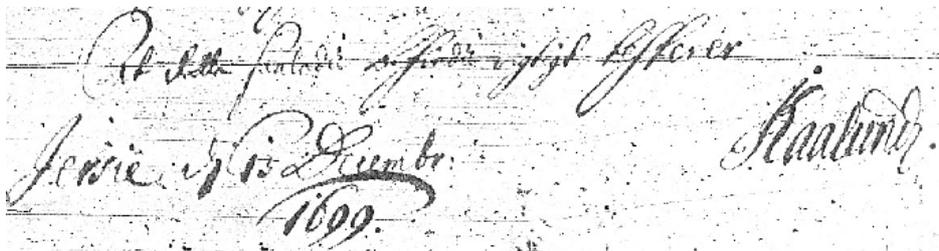
- * Ole Smed og Hans Kone
- * Jens Soldat og hans Kone
- * Christen Kamstrup og hans Kone, Maren
- * Lille Bodild
- * Catrine og Bodild Bunkens

De sidste linier er en længere redegørelse som går ud på at minde den Ædle Hr. Amtsskriveren om, at han i en tidligere skrivelse har lovet præsten, at han må undtage tjenestekarle og -drenge for kopskatten, da der allerede er betalt 1/8 af deres løn i en tidligere tjenestefolksskat

Listen slutter med at pastor Kaalund opgør sin egen husstand til at omfatte konen, en karl, en tærsker, en dreng og 2 piger.

Da præsterne samtidig skulle betale en formue- og renteskat, må han meddele følgende: " Penge haver jeg i Sandhed ikke på Kiste" ... men dog en lille renteindtægt, fordi han bestyrer formuen for en søn af den omtalte forgænger i embedet Salig Hr. Kay Karstens.

Vi lukker nu Kaalunds protokol over folkene i de 2 landsbyer for 300 år siden, og må udtale en dyb respekt for denne præst, der tilsyneladende ville alt for at lette skattebyrden til bedste for sognebørnene. Vi finder samme holdning i senere skattelister i hans embedstid frem til 1720, og det lykkes ham som regel at få fritaget de fattigste folk for skatter.

A snippet of a handwritten document in cursive script. The text is written on lined paper. The main line of text reads "At dette saaledes befindes rigtigt...". Below this, there is a signature that appears to be "Jersie" and a date "den 13. December 1699." To the right of the signature, there is another signature that appears to be "Kaalund".

At dette saaledes
befindes rigtigt...

Jersie den 13.
December 1699
Kaalund

Historieskrivningen har ikke ofret mange linier på fattigfolk i landsbyerne, så vi må være taknemmelige for pastor Kaalunds omhyggelige skattemasse, fordi han hermed giver os et godt kendskab til alle folk i Jersie og Solrød. Vi har i tilgift fået deres navne og synes vi nu kender dem lidt.

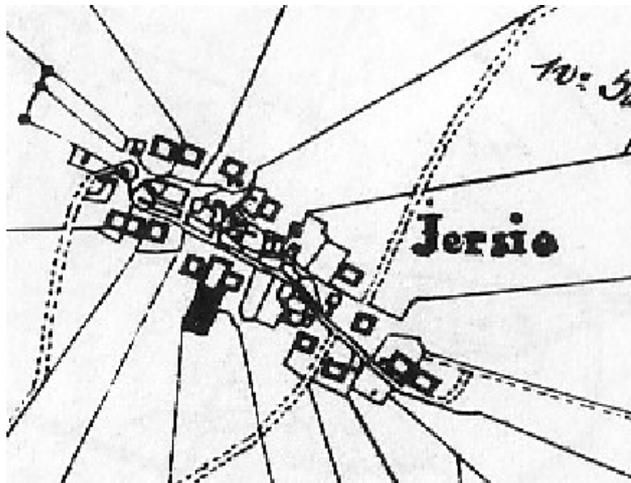
Var der så en stor fattigdom og mange stakler dengang? Lovgivning og forordninger tyder på det. Det seneste tiltag fra myndighedernes side vedr. fattigvæsenet var en forordning i 1683, som stort set gentog en tidligere reces fra 1587 om "Hvorledes man skulle forholde sig til Betlere". Det blev pålagt præsterne, at registrere almisseværdige personer i deres sogn, og kraftigt anmode sognebørnene om at give disse navngivne fattige mad og drikke. Forordningen påbød endvidere, at der skulle oprettes fattighuse i sognene. Ikke registrerede tiggere, der kom ude fra, skulle forvises fra sognet.

Enevældens omsorg for de fattige indskrænkede sig altså til at få lidt orden på tiggeriet og på en henstilling til folk om at yde lidt barmhjertighed med de fattigste. De indsamlede skillinger i kirken rakte ikke langt, og fattigdommen var udtalt i landsbyerne landet over. Vi ser dog, at henstillingen om en vis barmhjertighed bevirkede, at nogle stakler i Jersie boede som inderster "af nåde".

Tæller vi op, finder vi i Jersie i alt 45 husstande, og i de 15 finder vi fattigdom, skrøbelig alderdom, svagheder, invaliditet, svære sygdomme mv.

I Solrød finder vi 34 husstande og i de 10 finder vi forskellige former for "stakler". Konklusionen er altså, at der var fattigdom og forskellige former for ynkværdighed i ca. hver tredje husstand!

Først i 1802 indførtes en egentlig fattigforsorg, idet en fattiglov dette år for første gang pålagde bønderne at betale til forsørgelse af de fattigste, og der oprettedes egentlige "fattigkommissioner" til at administrere denne hjælp.

Vi har ingen kort over landsbyerne Jersie og Solrød fra o. 1700, men byerne har været tæt pakket med folk og fæ.

Kortet her viser gårde og huse i Jersie fra o. år 1800, og giver et indtryk af, hvor tæt man boede. De 4-længede gårde er nu det normale, men forskellene til bebyggelsen 100 år tidligere har næppe været store.

I den lidt mindre landsby Solrød har forholdene været de samme. Selv i de bedre gårde har forholdene været primitive, og vi ved f.eks. fra en opgørelse fra Bistrup gods, at mange gårde endnu i 1713 ikke havde fået muret ildsted og skorsten, men kun havde en lermuret "esse".

De fattige og "staklerne" i husmandshusene og inderste-stuerne har så næppe heller haft muret ildsted og skorsten for 300 år siden.

Kildehenvisninger:

- Extraskatteliste for kopskat 1699 og øvrige skattelister fra 1606- 1720 [Rigsarkivet]
- Kronens Skøder [Rigsarkivet]
- Hans Egebjerg: Blade af Jersie præstehistorie [Solrød lokalhistoriske arkiv nov. 1999]
- Fridlev Skrubbeltrang : Det danske landbosamfund 1500-1800 [1978]
- Matrikelekstrakter 1680-1681 og Matrikel 1688 [Rigsarkivet]
- Beskrivelse af Bistrup Gods Tilstand 1713 [Københavns Stadsarkiv]